

PRIVATUS PAKARTOTINIS DISERTACIJOS GYNIMAS ARBA ALTERNATYVI KOMISIJA

Apie Tomo Vaisetos disertaciją „Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984)“ ir jos gynimą

„Oponentas turi visapusiškai išnagrinėti pateiktą jam oponuoti disertaciją ir nurodyti:

1. Kas disertacijoje teigiama ir kas – neigiama;
2. Turi būti įvertintas disertacinio darbo mokslinis naujumas;
3. Aktualumas;
4. Originalumas;

<...>.¹ Nevarginsiu. „Nelegalus“ oponentas gali sau leisti tik iš dalies vykdyti šiuos reikalavimus.

Aktualumas. Kas jį liudija? Jei pripažinsime faktą, kad vieni istorijos momentai buvo ir bus ryškesni ir / ar tiesiog labiau atpažįstami, o prie jų bandančios prisiliesti temos gali tapti ir tampa visuomeninėmis, politinėmis ir socialinėmis aktualijomis, tuomet kiti istorijos epizodai lieka juodosios skylės atmintyje. Tokios temos yra didelė rizika ir istorikui. Viena vertus, *terra incognita* vilioja, nes jos atradimas naikintų istorijos suvokimo plyšius, kita vertus, nežinia, ar to radimo reikia (jei niekam neįdomu), nežinia, ką atrasi (jei niekam vis tiek nebus įdomu) ir ar busi įvertintas (trečią kartą kartoju – neįdomu).

Vadovaujantis tokia logika, rašančius sovietmečio tematika reikėtų girti už akademinę drąsą. Pirmiausia todėl, kad šis gyvas, ryškus istorijos epizodas nėra mūsų istorijos dalis (sic!). Nes apskritai tai ne mūsų, o primesta, svetimų, kitų istorija. Ir ši istorija nelabai reikalinga (galite pasilikti) dėl kelių paprastų priežasčių. Pirma, jei

joje nėra mūsų, kaip aktyvių veikėjų, vadinasi, nieko ir neįvyko. Antra, ji bene visuomet turi neigiamą konotaciją, tad yra iš principo žalinga. Žinoma, nebūtų taisyklės, jei nebūtų išimčių. 1) Rezistencija (reiškiny) – mes aktyvūs veikėjai (sąlyga) – mūsų istorija (išvada). 2) Trėmimai (reiškiny) – naudinga skriaudų istorija (sąlyga) – mūsų istorija (išvada). 3) Sąjūdis (reiškiny) – toliau žr. pirmą išimtį. Kadangi lietuvis patriotas istorijoje pameta ir didesnės laiko atkarpas, nes gebėjimas susieti, sumodeliuoti tekantį laiką, įsivaizduoti jį kaip vientisą procesą dar nėra išstobulintas, čia gal ir nebūtų didesnės bėdos. Ta bėda „tik“ 20 metų.

Tai kaip tuomet paaiškinti perpildytą (nehiperbolizuojų) auditoriją disertacijos apie vėlyvojo sovietmečio Lietuvą gynimo metu? Kokį signalą siunčia toks susidomėjimas? Galimas variantas, kad pajutome poreikį peržengti kovų, trėmimų ir panašių temų ribą ir atgauti prarastus metus. Įmanomas ir kitas aiškinimas. Galbūt tyrėjui pavyko atrasti ypač įdomų instrumentarijų sovietmečiui atrakinti ir jį parodyti nestandartine forma perteikiant netipinį turinį.

Tomas Vaiseta „Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984)“. Darbo vadovas doc. dr. Nerijus Šepetyš.

Originalumas. Nuobodulio fenomenas jau nemažai tirtas literatūroje, filosofijoje, sociologijoje. Tačiau pirmą kartą juo pasinaudojama kaip priemone, o nuobodulio visuomenė – kaip metodu siekiant atskleisti sovietinės visuomenės vaizdą tam tikru pjūviu. Tiesa, svarbu paminėti, kad per ypač specifinę (menotyrinę) fotografijos prizmę į

¹ Reikalavimai oponentui rašant atsiliepimą apie disertaciją // VU [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.vu.lt/site_files/DRS/DISERTACIJU_GYNIMAS/reikalavimai-atsiliepiams-apie-daktaro-disertacija.pdf>[žiūrėta 2012 10 29].

sovietmetį jau buvo žiūrėta – estetiniais kriterijais nuobodulio fenomeną tyrinėjo A. Narušytė².

Yra dvi pagrindinės nuobodulio atsiradimo istorijos sampratos. Viena teigia, kad nuobodulys išgyventas visais laikotarpiais, tik buvo paslėptas po skirtingais pavadinimais (akedija, *ennui*, nuobodis), kurių turinys reiškė tą pačią būseną, turinčią tam tikras laikotarpio ypatybes ir jo išgyvenimo bruožus. Šios teorijos kritikai atstovauja kitai kryptiai, teigiančiai, jog nuobodulys – modernus reiškinys. Tačiau čia svarbu paminėti, kad „įvairiais aspektais šį reiškinį tyrę autoriai nurodo tą pačią jo priežastį – prasmės nykimą visuomenėje“³. Pagal nuobodulio tipologiją (esti nemažai skirčių, tačiau jų principas panašus: trumpalaikis ir permanentinis, normalus ir patologiškas, situacinis ir egzistencinis) disertacijos autorius sovietinį nuobodulį laiko tarpine būsena tarp situacinio ir egzistencinio nuobodulio, o jo specifiniu požymiu – nuobodulį be nuobodulio. T. y. sukūrus nuobodulio apėjimo praktikas ir esant skirtingai reakcijai į išorinius stimulus, nebūtinai visų pakliuvusių į situaciją grynojo nuobodulio (bet kuria, egzistencine ar situacine, forma) patyrimas. Taigi sovietiniam nuoboduliui galima priskirti ir tokias situacijas, kuriose asmuo nepatyrė psichologinio nuobodulio. Čia būtina pasakyti, kad darbo autorius dėmesį kreipė tik į „tokias kasdienybės situacijas, kurios siejasi su marksistine-leninistine ideologija, t. y. tokias <...>, kuriose žmonės tiesiogiai ar per antrines formas susidurdavo su ideologija ir iš kurių ryškėjo individų santykis su ja“⁴.

Jau čia T. Vaiseta užveda mitų griovimo buldozerį. Filosofas, humanitarinių mokslų daktaras K. A. Stoškus, rašęs apie šiuolaikinio žmogaus susidūrimus su vakuumu, teigė, jog paprasčiausias tuščios egzistencijos patyrimo simptomas – nuobodulys⁵. O nusivylimas tauta neatsiejamai susijęs

su nusivylimu žmogumi ir moderniąja civilizacija apskritai. Ir tame pačiame pranešime įvardijo jo kilmę: „Nors tai ne mūsų, o Vakarų kultūros sukeltos tendencijos, tačiau atidarius geležinę uždangą, jos stebėtina greitai paplito mūsų šalyje.“⁶ Esame linke netikėti teorija: visos mūsų blogybės kyla iš to, kad mes „traumuoti“ sovietmečio ir nemokame gyventi „laisvėje“, o išsilaisvinę iš sovietinės celės, puolėme gerti visa, kas dvelkia Vakarais ir neapsaugojome Lietuvos nuo globalizacijos, masinės kultūros ir nuobodulio. Taip pat mus įtikino autoriaus išvada, priešingai įsigalėjusiai nuomonei, jog teiginiai apie ideologijos „mirtį“ yra perdėti ir ji nebuvo nukritusi iki nulinės padalos, o ją palaikė ne atskirų žmonių tikėjimas, o išitraukimas į socializacijos procesus⁷. Jei teigsime, kad ideologija apskritai nėra tikėjimas (galutiniu tikslu, šiuo atveju komunizmo kūrimu), o žinojimas, kada, ką, kur ir kaip daryti, tuomet vėlyvuoju sovietmečiu toks žinojimas įgavo bene didžiausią mastą. Būtent tuo laiku atsirado tam tikras visuomenės viršūnių ir apačių supratimas, kaip reikia elgtis, išmokta žongliuoti žodžiais. Žinoma, „normalus“ ar už-ideologinis gyvenimas įmanomas tik atlikus socialinį išipareigojimą (A. Yurchako teorijoje – steigiamasis matmuo), dėl kurio ir atsiveria atliekamasis matmuo (galimybės, privilegijos ir naudos). O pats steigiamasis matmuo ir yra socialinis išipareigojimas, išitraukimas (ratas užsidaro).

Naujumas. Jei nuobodulio sąvoką galima lokalizuoti grynai individualaus subjekto sąmonėje, o aplinka, pasaulis, laikotarpis, kiti individai galėtų būti sąmonės dirgikliai, tuomet vėlyvasis sovietmetis tampa idealia aplinka nuobodulio epidemijai plisti. Nes jei sovietinė sistema rėmėsi dviem dalykais: reguliavimo mechanizmais ir institucijomis, o jie ir pačiam laikotarpiui apibūdinti pasitelkiamos inercijos, stagnacijos, rutinos ir monotonijos sąvokos mažai keitėsi, vadinasi, apie sąmonės dirgiklius nėra ko nė kalbėti. Tuo lyg patvirtinome, kad nuobodulys *per se* yra tinkamas instrumentari-

² *Narušytė Agnė.* Nuobodulio estetika Lietuvos fotografijoje. Vilnius: VDA leidykla, 2008.

³ *Vaiseta Tomas.* Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984). Vilnius: 2012, p. 77.

⁴ *Ibid.*, p. 79.

⁵ *Stoškus K. A.* Įvairūs kompleksai, arba apie beprotišką norą nebūti savimi // Lietuva: dabarties realijos ir ateities vizijos. 2010, p. 51.

⁶ *Vaiseta Tomas.* Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984). Vilnius: 2012, p. 73–74.

⁷ *Ibid.*, p. 363.

jus, nes patvirtinome jo egzistavimą. Bet tik tiek. Daug svarbesnis šiuo atveju jo reikalingumas. Paviršutiniška žiūra leistų susidaryti nuomonę, jog nuobodulus tėra autoriaus išmonė palyginti pilką, niūrią istoriją perrašyti ryškesniu rašalu ir tiek. Juk atsivėrę archyvai, prabilę gyvi liudytojai, mokslinių ir populiarių leidinių publikacijos kiekvienam (*sic!*) davė proga naujai pažvelgti į tautos patirtį, tad ar reikalingas toks savotiškas metodas?

Nediskutuotina, kad geras istorikas turi turėti daug talentų. Dažnai jis turi mokėti daug kalbų, būti pasiryžęs valandų valandas praleisti archyvuose, rinkdamas medžiagą, kurią vėliau turi apipavidalinti, apibendrinti ir paskelbti savo tyrimų išvadas. Bet čia reikėtų pridurti svarbiausią akcentą – istorikas turi būti kritiškas. O kalbant apie sovietmečio temas – istorikas turi būti paranojiškai kritiškas. Prof. dr. Dalia Leinartė (oponentė) disertacijos gynimo metu pasakė priekiaštą dėl ypač griežtų reikalavimų prisiminimams, dienoraščiams ir kitiems šaltiniams. Tačiau, žinoma, neneigė gebėjimo dešifruoti medžiagą būtinumo. Vis dėlto kalbant apie prabilusius laikotarpio liudininkus (nesvarbu, ar jais laikysime archyvinę medžiagą, ar gyvuosius istorijos pasakotojus, ir nesvarbu, kokia forma buvo prabilta – prisiminimais, laiškais ar susirinkimų protokolais) reikia pabrėžti, kad švelnus atsargumas jų turiniui turėtų būti keičiamas į radikalų įtarumą.

To priežastis labai paprasta – jie gali meluoti. Neketiname teigti, jog visi aplink yra patologiški melagiai, tačiau norėtume išryškinti tendenciją, kad įprasta praktika savo gyvenimo istoriją sukurti ir pasakojant / pasisakant viena ar kita tema / klausimu sakyti tai, kas ją patvirtintų ir taip pateisintų, įtikintų jos tikrumu. T. Vaiseta taip pat pripažįsta atminties konstravimo fenomeną, ypač sakininėje istorijoje (interviu). Atidumo reikalauja ir publikuotų atsiminimų bei dienoraščių žanrai. Pirmiausia savicenzūros, retai reflektuojamos kasdienybės, redagavimo, perrašymo fenomenai neleidžia jų laikyti patikimais ir / ar visapusiškai naudingais.

Archyvinė medžiaga kalba daug, pasako mažai. Juk turime atsižvelgti į tai, kad, pavyzdžiui, protokolų stenogramos buvo atliekamos ne profesionalų, veikiant cenzūrai, esant įsivaizduojamam adresatui, tad jos, kaip teigia pats disertacijos au-

torius, tapdavo tik pagrindiniu minčių konspektu, keliskart perrašytu (korekcijos valdžios paliepimu), išbraukytu (pavardės, pasisakymai), falsifikuotu (įrašyta tai, kas nesakyta), apvainikuotu ideologinėmis citatomis šedevru⁸. Siekdami iliustruoti, kad akademikui neabejotinai tenka (darbo autoriui taip pat) susidurti su melu (plačiaja prasme, visomis jo atmainomis ir variacijomis), pateiksime puikų pavyzdį iš disertacijos. Viena iš S. Rapoporto ir V. Gaidžio (1987 m.) atlikto tyrimo dalių – klausimas apie deficitines knygas. Respondentams buvo pateiktas deficitinių knygų sąrašas ir paprašyta jas įvertinti ((ne)ieškojo, (ne)patiko ir pan.). Tikruoju apklausos rodikliu tapo 13-oji, neegzistuojanti knyga, kurios 12 proc. respondentų ieškojo, tačiau jos nepavyko gauti, 3 proc. ją perskaitė ir knyga patiko, o 1 proc. tikino taip pat ją skaityti, tačiau knygą vertino neigiamai⁹.

Darbo teigiamybės. Pakomentuosime kelis darbo poskyrius plačiau, ne tik dėl to, kad likome sužavėti, kaip ir N. Putinaitė (disertacijos gynimo komisijos narė), bibliotekų atveju ir skaitymo fenomeno analize, bet ir tam, kad galėtume tinkamai įvertinti puikiai šiose darbo dalyse atsiskleidusius T. Vaisetos gebėjimus abejoti.

Viena įmonių grupė (jai priklauso ir vieni didžiųjų Lietuvos knygynų) neseniai savo vizija paskelbė šūkį *Lietuva – daugiausia skaitanti šalis Europoje*. Ar gražu, ar naivu ir kiek naudinga, nešiimame svarstyti, tačiau ši įmonių grupė plotų rankomis, jei knygų leidyba pasiektų tokias tiražų apimtis, kaip disertacijoje aptariamam laikotarpiui, o produkcija iš knygynų lentynų dingtų per vieną popietę. Vis dėlto ar galime teigti, jog anuomet pirkome, lankėmės bibliotekose ir apskritai skaitėme kur kas daugiau? Jei remsimės archyviniais duomenimis apie leidinių tiražus (jie siekia keliasdešimt, o kartais ir šimtą tūkstančių), kartojamus leidimus, bibliotekų lankomumą ir knygų deficitą, galėtume taip tvirtinti. O dabar pabandykime pažvelgti daug atidžiau, kaip tai padarė T. Vaiseta. Pirma, galėjote lankytis keliuose bibliotekose, tad Jūs, tas pats žmogus, buvote du ar daugiau kartų „priedėtas“ prie bendro skaitytojų rodiklio. Antra, leidybos planai pereinavo patvirtinimo mechanizmą, tad didžiulis

⁸ Ibid., p.77.

⁹ Ibid., p. 225.

knygos tiražas savaime nereiškė, kad jos skaitytojų skaičius toks pats. T. y. buvo būtina nustatyti, ar pakankamą visų leidžiamų knygų dalį sudaro pamatiniai ideologiniai kūriniai, verstinė rusų literatūra, draugiškų tautų literatūra ir pan.¹⁰, vadinasi, knygų leidyba buvo orientuota ne į paklausą, o į „teisingą“ pasiūlą. Trečia, knyga ir skaitymas turėjo specifinį statusą – socialinį prestižą, tad knygų pirkimas dar nereiškia jų skaitymo (o jų skaitymas – suvokimo, beje). Nugarėlių kolekcionavimo ir demonstravimo fenomenas gali būti aiškinamas įvairiai. Viena prielaida galėtų būti, kad deficitinės prekės įsigijimas reiškė pirkėjo privilegijas ir aukštesnio statuso įtvirtinimą ir / ar rodė jį turint socialinių ryšių¹¹. Taip pat autorius siūlo atsižvelgti į visą leidybą lydėjusį netikrumą, kiek ir kokių knygų bus „išmesta“ į prekybą, tad jas skubėta įsigyti apskritai¹². Žinoma, prisideda ir skaitymo, kaip laisvalaikio formos, prestižas, kai „vakaras su knyga“ išreiškia prisilietimą prie „aukštosios kultūros“. T. Vaisetos nagrinėtos gyventojų apklausos (1987 m.) duomenys atskleidžia daugybę prieštaravimų, kai „tarp 75 proc. respondentų tvirtinimo, kad laisvu laiku po darbo mėgsta skaityti, ir šio savaitgalio pasirinkimo, nesant jokiems apribojimams, žioji tikra praraja“¹³. Tad išeitų taip, kad po darbo mėgstu skaityti, bet laisvalaikiu neskaitau. Disertacijos autorius sumaniai tokius nesusipratimus aiškina ekranizacijų, pakartotinio leidimo, skaitymo prestižo (ypač besigiriančiųjų skaitymu) veiksniais. Tačiau tai daugiau kiekybiniai rodikliai. Įdomūs autoriaus pateikti duomenys (ir jų analizės) apie sovietinį skaitytoją apskritai. Čia svarbu pabrėžti, kad neįmanoma skaityti knygos, ją mėgti, jei apie jos egzistavimą nėra žinoma, taigi „apkarpyti horizontai“¹⁴ ir nuovokos nebuvimas ypač stipriai veikė skaitytoją. Tad koks jis buvo, sovietinis skaitytojas? Ką mėgo? Tendencijų tarp „anuomet“ ir „dabar“ panašumas stulbinantis. Pomėgis nuotykiams ir detektyvams sovietmečiu gali būti

¹⁰ Ibid., p. 179.

¹¹ Ibid., p. 175.

¹² Ibid., p. 182.

¹³ Ibid., p. 213.

¹⁴ Ibid., p. 213. Norime pridurti, kad žavimės „sparnuota“ autoriaus kalba.

aiškintas bėgimu nuo nemėgstamų (mokyklinių, programinių) kūrinių link vakarietiškų (žinoma, akivaizdžiai nepavojingų) tam tikrose žinojimo ribose. O kas nutinka, kai horizontai atviri ir platus? Nutinka A. Diuma, Š. Brontė, A. Kristi, E. Hemingvėjus, O. Balzakas ir pan. Taigi, nutinka... Nieko.

Neigiamos darbo pusės. Įprastine tvarka paminėsime kelis oficialiai gynimo komisijai ir oponentams (atitinkamai: A. Bumblauskas, N. Šepetys, A. Švedas, N. Putinaitė, A. Narušytė ir D. Leinartė, R. Čepaitienė), o svarbiausia, ir mums neįtikėjusius darbo aspektus. Nepaisant disertacijos apimties ir turinio svorio, skyrių, poskyrių, situacijų gausos, kai kurie iš jų, rodos, padiktuoti rastos tinkamos medžiagos. Pabrėžiame *tinkamos*. Ir nors pripažįstame esant galimą ir kitokią darbo struktūrą (nei įprastą – vienas skyrius suponuoja kitą), tai lemia privalomą disertacijos skaitymą nuo pirmos iki paskutinės eilutės. Tiesa, čia sąlyginai sutinkame su A. Švedu, kad anokia tai blogybė. Autoriaus istoriografijos išmanymas pavydėtinas, o teoriniai metodai puikūs. Tačiau. Jei mums kultų abejonė ir keltume klausimą, ar egzistavo tokia sovietinė visuomenė apskritai, ar tik „susidvejinę“ žmonės, judintume visus darbo pamatus ir griautume disertacijos esmę *per se*, todėl pripažįstame, jog toks fragmentiškumas (bent jau iš pirmo žvilgsnio / skaitymo) yra tinkamiausias pasirinkimas, o atskirų situacijų (viešosios erdvės, bibliotekų atvejis, skaitymo praktikos, susirinkimai, skundai, darbo drausmė ir t. t.) yra logiškas sprendimas. Tiesa, didžiausios kritikos lavinos (nuo jos atsiribojame) būta dėl nuobodulio visuomenės atomazgos (ir laiko ribų), tęstinumo (kas nutiko tokiai visuomenei), transformacijų (jei neturime pilietinės visuomenės, galbūt gyvename transformuotoje nuobodulio visuomenėje). Manome, kad darbo vadovui pavyko vienu sakiniu apginti T. Vaisetą, pasakius, jog didžiausias talentas rašyti istoriją taip, lyg nežinotum, kuo viskas baigsis, t. y. eliminuoti pabaigą.

Belieka privalomai pagal nustatytą procedūrinę tvarką pridurti: mūsų reikalavimus Tomo Vaisetos disertacija „Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984)“ atitinka. Siūlome (primygtinai) vertinti teigiami. Balsuojame.

Eglė Varakauskaitė